

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2017 metai

2

LI

Vilnius 2018

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2017

2

Vilnius 2018

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2017

2

Vilnius 2018

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

JUSTINAS DEMENTAVIČIUS

Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

KAZIO GRINIAUS DEMOKRATIJS SAMPRATA

ANOTACIJA Tekste nagrinėjama Kazio Griniaus plėtota demokratijos samprata, kuri parodo šio politiko idėjines slinktis ir santykį su kitomis XX a. pradžioje aktualiomis politinės teorijos idėjomis bei ideologijomis. Nagrinėjant K. Griniaus demokratijos idėją atkreipiamas dėmesys į tai, kaip jis interpretavo *demosa*, kokie teoriniai veiksniai skatino demokratijos įtvirtinimą ir kokios problemos kyla ją išlaikant. Šios K. Griniaus interpretacijos yra susiejamos su jam aktualių autorių politinėmis teorijomis.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Kazys Grinius, demokratija, idėjų istorija, valstiečiai liaudininkai, tauta.

Iš pirmo žvilgsnio Kazio Griniaus santykis su demokratija neturėtų kelti daug klausimų. Jis yra žinomas kaip *Lietuvių*, vėliau ir *Lietuvos* demokratų partijos narys; demokratiškai išrinktų seimų narys; demokratiškai išrinktas prezidentas, kuriam trumpai prezidentaujant buvo įgyvendinamos bene plačiausios tarpukario demokratinės reformos; politikas, kuris net ir autoritarizmo bei Lietuvoje populiaros demokratijos kritikos sąlygomis kalbėjo apie demokratinės respublikos būtinybę. Galima įvairiai vertinti tai, ar jo, kaip prezidento, laikysena 1926 m. perversmo metu buvo iki galo nuosekli, principinga, ar jis buvo pasiryžęs aukotis dėl demokratijos, bet nėra abejonių, kad K. Grinius buvo įsitikinęs demokratas ir būtent taip atsimenamas. Ir pats K. Grinius savo 1950 m. rašytame testamente tvirtina, kad jam visą gyvenimą „sekėsi be žymesnių nukrypimų išsilaikyti lietuvių demokratų srovėje“¹.

¹ Dr. Kazio Griniaus testamentas, A. E i d i n t a s, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993, p. 121.

Tačiau kalbant apie demokratiją dažnai užmirštama, kad ji yra viena iš nuolat ginčijamų sąvokų² – daugiaprasmė politinės teorijos idėja. Jos supratimas gali nesutapti tiek įvairiais istoriniais laikotarpiais, tiek tuo pačiu metu, kai idėją formuluoja konkuruojančioms ideologinėms grupėms priklausantys asmenys. Be to, ir pačioje demokratijos teorijoje, net jei ji vadinama liberalia, yra daug galimų su šia idėja susijusių niuansų, leidžiančių kalbėti apie demokratijos *teorijas*, bet ne apie vieną demokratijos *teoriją*. Neatsižvelgus į visus šiuos laiko, erdvės ir teorinius aspektus, galima labai iškreipti ar bent jau ne iki galo suvokti ir K. Griniaus politinės pasaulėžiūros specifiką. Kitaip sakant, pačią demokratiją ir konkrečiai K. Griniaus demokratijos sampratą siūlau vertinti panašiai kaip paprastai vertinamas Lietuvos valstybingumas XX a. pradžioje. Jei pastarasis gali būti įvairių formų, nuo autonomijos Rusijos sudėtyje ar savarankiško subjekto federacijoje iki nepriklausomos valstybės, tai panašiai galima ir reikia klausti, kokios demokratijos sampratos buvo formuluojamos XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje ir koks K. Griniaus santykis su šiomis demokratijos teorijomis. Net jei tiesiog pripažintume, kad K. Grinius atstovauja liaudininkiškai demokratijos formai, vis tiek reiktų atsiminti, kad patys valstiečiai liaudininkai kito ir tai nebuvo tik jaunosios kartos radikalėjimas³. Tad, viena vertus, galima žiūrėti ar, kaip kad teigia Saulius Šiliauskas, K. Griniui iš tiesų būdingas liaudininkiškas polinkis demokratiją suvokti idealistiškai ir „nesidomėti demokratinės santvarkos institucijų funkcionavimo problemomis“⁴ ir, kita vertus, klausti, kaip ir kodėl būtent taip jis mąstė apie demokratiją.

Žinoma, K. Griniaus demokratijos supratimą galima aiškinti paprasčiau, remiantis viena iš dabar vartojamų demokratijos sąvokų. Pavyzdžiui, Danutė Stakeliūnaitė, remdamasi politologu Alvydu Lukošaičiu, teigia, kad demokratija yra „prieštaravimų derinimas, panašumų ieškojimas, kompromisų siekimas“⁵. Bet tokiu atveju kyla grėsmė neatskleisti, kaip pats K. Grinius suvokė demokratiją ir padaryti skubotas išvadas apie jo nenuoseklumą. Pavyzdžiui, teigiant, kad „liaudininkų (suprask ir K. Griniaus) sociopolitinė koncepcija buvo labai eklektiška. Joje rasime ir demokratijos idealų su-reikšminimą, ir pagarbą individo teisėms bei laisvėms, ir vizijų apie kolektyvinės ge-rovės visuomenę, liaudininkų vadintą socializmu, ir nevienareikšmį požiūrį į privačią

²Nuolat ginčijamos sąvokos, angl. *essentially contested concepts*, yra Walterio Bryce'o Gallie'io 1956 m. suformuluota idėja, teigianti, kad nepaisant tapataus žodyno, sąvokos gali būti labai skirtingai vartojamos ir interpretuojamos.

³A. S v a r a u s k a s, M. T a m o š a i t i s, Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje, *Istorija*, nr. 68, 2007, p. 43–57.

⁴S. Š i l i a u s k a s, *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940)*, Klaipėda, 2002, p. 102.

⁵D. S t a k e l i ū n a i t ė, Valstiečiai liaudininkai Steigiamajame seime (1920 06 19–1922 02 02): tarp koalicijos ir opozicijos, *Politikos mokslų almanachas*, nr. 10, 2010, p. 35–36.

nuosavybę⁶. Atvirščiau, reikėtų suprasti, kad yra demokratijos sampratų, kurios visus šiuos elementus integruoja. K. Grinius, tiek veikdamas praktiškai, tiek mąstydamas apie demokratiją, galėjo vadovautis būtent tokia plačia demokratijos samprata. Atsižvelgiant į šiuos aspektus, K. Griniaus veikaluose išsakomas idėjas apie demokratiją siūlyčiau vertinti analitiškiau, bent jau identifikuojant jam labiausiai rūpėjusius aspektus. Kitaip sakant, šiame straipsnyje pabandyčiau atsakyti į klausimą, kokia buvo K. Griniaus demokratijos teorija ir kokio tipo demokratas jis buvo.

XX a. pradžios demokratija. Ideologema ir ideologija

Savotiška demokratijos revoliucija XIX a. paprastai aptariama per institucinę prizmę. Demokratija suvokiama kaip balsavimo teisės ir kartu teisės dalyvauti politiniame gyvenime išplėtimas, intensyvesnis visuomenės švietimas, ugdymo įstaigų plėtra, urbanizacijos procesai ir didesnis socialinis mobilumas. Visa tai tradicinėje politinėje teorijoje suvokiama kaip veiksniai, ir skatinę demokratijos plėtrą, ir patys savaiame rodantys demokratizacijos procesus. Tačiau ši institutinė kaita buvo neatsiejama nuo politinės savivokos kaitos, kurią išreiškė tiek svarbiausi XIX a. intelektualai, tiek juos perinterpretuojantys ideologai, tiek jų ideologemas atkartojanti visuomenė. XX a. tapo demokratijos amžiumi ne tik dėl naujų institucijų, bet ir pirmiausia dėl demokratinės savivokos, persmelkusios visą politinę kalbą ir pasaulėžiūrą. Tačiau populiarėjant šiam demokratijos terminui, prasidėjus visuotiniam vartojimui, ginčai dėl demokratijos turinio ir tikslingumo apskritai tapo vienu aktualiausių politinės teorijos klausimų⁷. Dar XIX a. pradžioje demokratija tapatinta su respublikonizmu bei liberalizmu⁸, o XIX a. pabaigoje ji įsitvirtino kaip atskira savarankiškai funkcionuojanti politinė idėja, kuri pirmiausia išreiškė iš visuomenės kylančią pasaulietinės valdžios legitimaciją, pačių žmonių valdymą(si).

Tad straipsnyje nesiekiami išnagrinėti demokratijos kilimo ar nykimo priežasčių, veikiau aprašomos teorinės ir ideologinės prielaidos, kaip šis kilimas ir pati demokratija buvo suprantama XIX–XX a. intelektiniuose debatuose. Be to, atsižvelgus į tai, kad demokratizacijos procesas, pasak Reinhardo Kosellecko, atveria kelią ideologizacijai, įvairiai vartojant terminą priklausomai nuo turimų tikslų ir interesų⁹, reikėtų turėti omenyje tai, kad pats demokratijos aiškinimas tampa įvairiopus. Toks demokratijos termino

⁶ Ten pat, p. 39.

⁷ P. M a n e n t, *Žmogaus miestas*, Vilnius, 2005.

⁸ Pavyzdžiui, Pijaus IX *Syllabus* vertinamas ne tik kaip antiliberalus, bet ir antirespublikoniškas, ir kartu antidemokratiškas.

⁹ N. O l s e n, *History in the Plural: an Introduction to the Work of Reinhard Koselleck*, New York, 2012, p. 171.

daugiaprasmiškumas nėra išskirtinis. Werneris Conze savo straipsnyje, skirtame demokratijai, įtikinamai parodo, kad demokratija, kaip ir visi kiti politiniai terminai, nėra statiškas ir vienodai suvokiamas¹⁰. Kalbėdamas apie demokratiją XIX–XX a., kai pats demokratiškumo principas tapo dominuojančiu ir siektinu, jis parodo demokratijos su epitetais atsiradimo fenomeną. Būtent tuo laikotarpiu komunistai smerkia buržuazinę demokratiją iškeldami tikrosios socialistinės demokratijos viziją, kai kurie socialistai pradeda atsiskyti savo revoliucinių ambicijų ir kalbėti apie socialdemokratiją, net beveik visą XIX a. įtampoje su demokratinėmis jėgomis gyvenusi katalikų Bažnyčia drąsiau pradeda kalbėti apie krikščioniškąją demokratiją¹¹. Taigi, kad iš tiesų suprastume, ką autorius turi omenyje kalbėdamas apie demokratiją, neužtenka konstatuoti, kad jis yra demokratas. Reikia išsiaiškinti, koks jis demokratas.

Atitinkamas išvadas, daromas nagrinėjant Vakarų Europą, nesunkiai galima perkelti aptariant lietuviškos politinės savivokos raidą. Net pripažinus, kad visuotinai vartojama lietuviška politinė kalba pradeda įsigalėti tik XIX a. pabaigoje, nesunku pastebėti, kad lietuvių intelektualai sprendė panašius su demokratija susijusius iššūkius ir nesutarimus kaip ir Vakarų Europos intelektualai. Šiuos procesus iliustruoja 1896 m. socialdemokratų partijos įsteigimas ir „Lietuvos darbininko“ leidybos pradžia¹². Iš politinių idėjų istorijos perspektyvos šis partijos steigimas susijęs su tuo, kad „tradicinės“ politinės demokratijos siekiai, kuriais buvo sprendžiamos tik politinės lygybės klausimai, naujųjų (ar, K. Griniaus žodžiais sakant, radikaliųjų) demokratų netenkina. Jiems rūpėjo ir luominės / klasinės darbininkijos teisės. Panašiai paties K. Griniaus aplinkoje iškilo iš esmės liberalių diskusijų dėl asmens ir bendruomenės santykių inspiruotas klausimas dėl demokratijos demoso apibrėžimo, renkantis tarp etninės, lietuvių, ir visuotinės, Lietuvos, demokratijos¹³. Galiausiai 1906 m., atliepiant Leono XIII enciklikas, Lietuvoje bandoma steigti krikščionių demokratų judėjimą, taip, viena vertus, įtvirtinant demokratiškumo principą kaip siektiną katalikams ir, kita vertus, išskiriant krikščioniškąją demokratiją iš kitų demokratijos formų¹⁴. Remiantis J. Šlapelio sudarytu žodynu, bendriausia prasme demokratija tapo suprasta kaip „toks valdymo būdas (spasabas), kur viršiausioji valdžia yra visų žmonių rankose“, o demokratas tai „žmonių valdymo (savavaldybės) šalininkas;

¹⁰ W. Conze, *Demokratie, Geschichtliche Grundbegriffe*, t. 2, 1972, S. 873–899.

¹¹ Krikščioniškosios demokratijos terminą legitimavo Leonas XIII enciklikoje *Graves de communi* (1901). Joje diskutuojama, ar korektiška kalbėti apie krikščioniškąją demokratiją (Leonas XIII, Enciklika apie krikščioniškąją demokratiją, *Popiežių enciklikos ir kalbos*, 1949, Tubingen, p. 216–230; P. Manent, *Krikščionybė ir demokratija, Tradicijos likimas*, 2001, p. 233–264), tačiau pats terminas vartotas ir anksčiau.

¹² Beje, prie pirmojo numerio rengimo ir socialdemokratų programos vertimo prisidėjo ir K. Grinius.

¹³ R. Miknyš, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915*, Vilnius, 1995, p. 72–73.

¹⁴ A. Jakštass-Dambrauskas (Šaulys), *Krikščioniškoji demokratija, Draugija*, 1907, nr. 2, p. 134–143.

demokratų partijos narys; prastų nuskriaustų žmonių draugas¹⁵. Pastarasis trinaris apibrėžimas gana gerai nusako bendrąją demokratiškos savivokos XX a. pradžios Lietuvoje būklę – ji gali būti ir politinis principas, būtinas kiekvienai tautai; ir partinis ideologinis principas, matant demokratiją kaip svarbiausią idealą; ir socialinis principas, demokratais įvardijant visus, kurie rūpinasi žemesniaisiais luomais.

Toks keliasluoksnis demokratijos supratimas yra būdingas ir vėlesnei lietuvių politinei minčiai, neišskiriant nė paties K. Griniaus bendradarbių. Pavyzdžiui, 1926 m. išleista Zigmo Toliušio knygelė „Demokratija ir jos priešai arba Demokrato katekizmas“ parodo, kad ir įtakingiausi Lietuvoje demokratijos gynėjai, valstiečiai liaudininkai, demokratijos terminą vertino kaip sudėtinį. Pats Z. Toliušis įvardija, kad demokratija gali būti suprantama įvairiai: (a) griežtai procedūriškai, kaip režimas, „valstybės tvarka, kur valdžia priklauso liaudžiai arba kur liaudies reikalai statomi pirmoje vietoje“; (b) kaip socialinis judėjimas – „pati liaudis [...] vedanti kovą dėl įtėkmės valstybėje“; (c) filosofiskai – „sistema, nustatanti valstybinio bei visuomeninio sutvarkymo taisykles ir asmeninio elgesio dėsnius“¹⁶. Liaudininkiškas, bent jau Z. Toliušio priimtinas, demokratijos variantas neapsiriboja vien formaliąja jos puse, kaip rinkimai ar tiesioginis dalyvavimas, Seimas ir valdžių atskyrimas. Jo manymu, demokratija galima tik esant žmonių nusiteikimui veikti demokratiškai, o tai neįmanoma ne tik be tam tinkamai sutvarkytos valstybės, bet ir be išsilavinimo bei pačių žmonių iniciatyvumo. Tad ši demokratijos koncepcija leidžia matyti, jog kalbant apie demokratijos teoriją neužtenka konstatuoti, kad tai yra žmonių valdymas, ir nurodyti, kaip jis organizuojamas, bet galima ir reikia kalbėti apie kitus klausimus, pavyzdžiui, kaip turi būti kuriama demokratija? Kokie principai jai būtini, o kurie jai trukdo? Kas lemia demokratijos įtvirtinimą?

Tiesa, net kalbant apie procedūrinę jos pusę negalima išleisti iš akių to, kad pačių procedūrų pasirinkimas, įtvirtinimas ir pagrindimas yra svarbi teorinės diskusijos dalis. Ryškiausiai ją reprezentuoja kiti artimi liaudininkiškai mąstymo tradicijai autoriai, Mykolas Römeris ir Petras Leonas. Pavyzdžiui, P. Leonas, pabrėždamas demokratijose įtvirtintą teisę rinkti ir būti išrinktais, taip pat akcentuoja aktyvaus politinio veiksmo, praktinės lygybės ir laisvos politinės diskusijos kasdienybėje akcentus¹⁷. Panašiai M. Römeris savajame *magnum opus* „Valstybė“ gana išsamiai pristato įvairias to meto demokratijos sampratas, aiškiausiai darydamas skirtį tarp demokratijos kaip griežtai kiekybinės procedūrinės praktikos ir jos kokybinio dėmens. Pirmuoju atveju turima omenyje tai, kad ji gali būti būdinga tik nacionalinei valstybei ir apibrėžiama kaip kiekybiškai išreikšta daugumos valia. Kita vertus, pripažindamas faktinį visuomenės pliuralizmą, jis pristato

¹⁵ J. Šlapelis, *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis*, Tilžė, 1907, p. 29.

¹⁶ Z. Toliušis, *Demokratija ir jos priešai arba Demokrato katekizmas*, Kaunas, 1926, p. 8.

¹⁷ P. Leonas, *Sociologijos paskaitos*, Kaunas, 1939, p. 186.

ir demokratijos teoriją, kurioje demokratijos principas reikalauja atsižvelgti į kiekvienos potencialiai atskiros bendruomenės interesus, pavyzdžiui, reikėtų neignoruoti mažumos tautinės visuomenės grupių interesų¹⁸. Tokiam demokratiškumui jis pats linkęs pritarti kur kas labiau nei pirmajam jo variantui. Tačiau ir čia jis pastebi galimų nukrypimų, kai mažuma ar anksčiau engtieji tampa dominuojančia ir represyvia dauguma, tokiu būdu patys paneigdami visas buvusios valdančiosios mažumos teises. M. Römeris, reflektuodamas tokias nuostatas, jas vadina radikaliosios demokratijos apraiškomis. Radikalijai demokratijai būdinga tai, kad norint pašalinti anksčiau dominavusiųjų skriaudas, reikalaujama, kad engtieji luomai taptų svarbiausiais, o kartais ir vieninteliais politinio proceso lėmėjais. Anksčiau politiką lemdavo turtingieji, o dabar tai turėtų lemti jų išnaudota darbo jėga, kuri sudaro visuomenės daugumą, neretai dominavusiąją mažumą apskritai pašalinant iš sprendimų priėmimo proceso ar tiesiog ją ignoruojant¹⁹. Šioje vietoje reikėtų atkreipti dėmesį ne tik į tai, kad radikalumu laikomas jos principinis nusistatymas kitų grupių atžvilgiu, bet ir pati galimybė, kad demokratija gali būti iš esmės skirtinga, atsižvelgiant į tai, kad yra socialinis darinys, kuriam priskiriama valdymo galia – ar (kuris) luomas, ar (kuri) klasė, ar (kuri) tauta?

Radikalumu pavadindamas nusistatymą kitų valstybę sudarančių socialinių junginių atžvilgiu, M. Römeris nutyli kitas galimas „radikalių demokratų“ savipratos konotacijas, kurios buvo išsakomos XX a. pradžioje. Jas, rašydamas savo atsiminimus, nurodo ir K. Girnius, kuris, apibūdindamas save, pažymi, kad nuo 1888 m. priklausė ramiesiems lietuvių demokratams. Neramiaisiais ir radikaliais demokratais vadinami tie, kurie yra linkę į socializmą. Ir šiuo atveju radikalumas ir neradikalumas skiriasi ne tuo, kaip elgiasi demokratiškai nusistatęs asmuo, bet kaip demokratijos idealo yra siekiama – evoliucijos ar revoliucijos būdu. Ši skirtis tuometinėje politinėje praktikoje buvo viena svarbiausių, nes nuo jos priklausė, su kokiomis Rusijos imperijoje veikiančiomis politinėmis jėgomis buvo tapatinamasi – *narodnikais*, dabar sakytume populistais²⁰, ar lietuviškai liaudininkais. Šios diskusijos intelektualines inspiracijas vėlgi nurodo pats K. Grinius, „Atsiminimuose“ teigdamas, kad XIX a. pabaigoje nuo marksizmo ir galbūt leninizmo jį išgelbėjo Herbertas Spenceris ir Karlas Kautskis. Nei vienas, nei kitas nėra laikytinas paradigminiu demokratinės minties atstovu, jie gerokai skiriasi. Aktyviai Rusijoje skai-

¹⁸ M. R o m e r i s, *Valstybė*, t. 1, Vilnius, 1995, p. 108–270.

¹⁹ Ten pat, p. 130.

²⁰ Narodnikų tapatinimas su populizmu yra vienu garsiausių šio judėjimų tyrinėtojų Berlino, Walickio, Venturi'o ir kitų autorių vertimas anglakalbei publikai. Tačiau jų diskusijos ir teiginiai iš esmės leidžia siesti to meto judėjimus su dabartine populizmo analize, turint omenyje tai, kad XIX a. populizmas neturėtų turėti menkinančios reikšmės. Jis tik nurodo, kad populistai, *narodnikai* ir liaudininkai, rūpinasi elito engiamos liaudies interesais. Pvz., F. F. V e n t u r i, *Roots of Revolution: a History of the Populist and Socialist Movement in Nineteenth Century Russia*, New York, 1966.

tytas K. Kautskis net turi būti laikomas įtakingu socialistu. Jį XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje gerbė ir rusų kairieji, ir pats Leninas. Tačiau juos įvesti į lietuvių liaudininkų demokratinės minties rekonstrukciją svarbu ne tik todėl, kad jie įrodo, jog varpininkai demokratai jautė Vakarų Europos idėjų pulsą. Svarbu, kad jie padeda suprasti paties K. Griniaus demokratijos sampratos intencijas ir implikacijas, apie kurias ir bus kalbama kitoje straipsnio dalyje.

Šie pastebėjimai nėra išsami demokratijos sąvokos vartojimo Lietuvoje istorija, bet jie gana gerai parodo, kad vadintis demokratu galėjo visi – tiek kovojantys už Lietuvos savivaldą, tiek pasisakantys už žmonių emancipaciją, tiek, ir pirmiausia, demokratų partijos nariai, o ir pasivadininimas demokratu galėjo reikšti iš esmės skirtingus dalykus. Žinoma, vis dar galima manyti, kad plačiai taikytas savivardis „demokratas“ išsakytas tik dėl išskaičiavimo, bet atsimenant, kad XX a. pradžioje demokratiškumas dar nebuvo įsitvirtinusi ideologija, o šios sąvokos prasmė valstietišškai lietuvių daugumai toli gražu nebuvo aiški, šio išskaičiavimo praktinė nauda vargiai pagrindžiama. Veikiau atvirkščiai – demokratais vadintasi nuoširdžiai, aiškiai suvokiant, kad demokratiją, kaip ir valstybių, gali būti įvairių. Ir būtent kova dėl teisingai suprastos demokratijos naujajame modernėjančiame lietuvių pasaulyje yra viena svarbiausių.

Kazys Grinius kaip demokratizmo ideologas

Tvirtindamas, kad K. Grinius yra ideologas, neturiu omenyje marksistinės ideologijos interpretacijos, kad jis vadovaujasi neteisingomis prielaidomis apie politinį pasaulį ir šias klaidingas bei tikrovę nuslepiančias pasaulėžiūras sąmoningai bando primesti kitiems. Veikiau seku Michaelio Freedeno ideologijos samprata, kuri gali būti suprantama tiesiog kaip tam tikra politinė pasaulėžiūra, gebanti specifiskai interpretuoti socialinį pasaulį. Tyrėjo tikslas ne ją demaskuoti, o suprasti, kokia yra ideologinės vaizduotės morfologinė struktūra ir ką ji linkusi akcentuoti, t. y. kokia yra idėjų logika tiesiogine šių žodžių prasme²¹. Tokia interpretacija pati savaime nepaneigia to, kad K. Grinius kaip ideologas bando propaguoti tas idėjas, tačiau ši propaganda nėra (nesąmoningas) bandymas nuslėpti tikrovę, o veikiau turimų įsitikinimų plėtojimas ir perdavimas neabejojant jų teisingumu. Verta paminėti ir dar vieną su ideologija susijusį niuansą, kuris rūpi M. Freedenui – pats ideologinis mąstymas turi būti matomas kaip teorinis. Ne tik todėl, kad jis daugiau ar mažiau aiškiai remiasi teoriniais svarstymais ir diskusijomis, bet ir todėl, kad jis formuluoja tam tikrą pasaulio interpretacijos modelį. Tiesa, kad jis nėra nuosekliai

²¹M. F r e e d e n, The Morphological Analysis of Ideology, *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, Oxford, 2015, p. 115–137.

išsakomas ir kritiškai vertinamas, kaip galima būtų tikėtis iš tradiciškai suprantamos politinės teorijos, tačiau nepaisant to, jis yra pakankamai rišlus, kad galima būtų identifikuoti, ko siekia ideologas ir kuo remdamasis jis tai daro.

Tokia nuostata leidžia geriau suprasti K. Grinių, nepaisant to, kad jis demokratijos idėjos neplėtoja kryptingai kaip Z. Toliušis ar M. Römeris ir pačią demokratijos sąvoką dažnai vartoja gana laisvai. Juolab pats K. Grinius veikiau yra ne *vita contemplativa*, bet *vita activa* atstovas – jis ne tiek siekia keisti mūsų supratimą apie politiką rašydamas ar kalbėdamas, kiek tomis idėjomis gyvena ir savo pasisakymais jas įtvirtina. O tai reprodukuojant ideologijas yra ne mažiau svarbu nei jų kūrimas. Kitaip sakant, K. Grinius ne tiek teoretikas, kiek polemikas, ideologas ir politinis praktikas, norintis įtvirtinti tam tikrus demokratijos principus. Kaip ir kiekvienas išsilavinęs žmogus jis kalbėjo apie politiką ir per šį kalbėjimą nurodė demokratiškumo turinį, būdamas gana aiškiai ideologiškai ir teoriškai įsitikinęs. Antra vertus, dalyvavimas partinėje veikloje yra kita ne mažiau svarbi priežastis, kodėl K. Griniaus demokratijos samprata pasmerkta būti gana neaiški ir diskutuotina. Būdamas Lietuvių, o vėliau Lietuvos demokratų partijos nariu, vienu programos kūrėju, kaip ir vėlesnio teksto Lietuvių demokratų principų bendraautoriumi, jis ir jį skaitantieji neišvengiamai matė savo programą kaip demokratinę. Tad visi programiniai punktai, nuo politinių iki sveikatos apsaugos, gali būti interpretuojami kaip demokratiniai. Tačiau tokio plataus demokratijos supratimo vengtų ir pats K. Grinius.

Taigi toliau straipsnyje nurodysiu aspektus, kurie, kalbant apie demokratiją, K. Griniui buvo svarbiausi. Pirma, kaip jis pats suprato demokratijos idėją ir kartu, ką laikė nedemokratija. Tokių kontrkonceptijų pastebėjimas leis geriau suprasti, kurie demokratijos bruožai laikytini esminiais. Pirmasis klausimas labiau susijęs su „kratos“, kaip yra valdoma demokratiškai, o antrasis – su tuo, kaip K. Grinius suprato demokratijos subjektą, demosą. Jau anksčiau buvo užsiminta, kad šie supratimai gali būti įvairūs, tačiau, kaip bus parodyta, remiantis šiais supratimais K. Griniaus demokratijos samprata negali būti vertinama kaip nekintanti. Trečia, bus siekiama išnagrinėti tai, kokias ir kodėl būtent tokias demokratijos veikimo problemas nurodė K. Grinius. Tokiu būdu jis bus susietas su platesniais intelektualiais kontekstais, kurie buvo reikšmingi jo gyvenamuojų laikotarpiu.

Demokratijos ir nedemokratijos idėjos

Kalbant apie demokratijos apibrėžimą, gana lengva konstatuoti, kad K. Grinius demokratiją traktuoja pirmiausia ne kaip socialinį ar kultūrinį fenomeną, bet politiškai, apibrėždamas institucinę procedūrinę jos pusę. Kartais ši politinė demokratija yra papildoma ekonominės demokratijos tezėmis, tačiau pastaroji jos neužgožia, o veikiau yra kaip demokratijos projekto plėtros kryptis, tačiau pati savaime nėra demokratijos esmė. Ši,

rodos, savaime suprantama tezė nėra tokia akivaizdi, jei turėsime omenyje diskusijas dėl demokratijos, vykusias XX a. pirmojoje pusėje. Štai katalikų socialinis mokymas aiškiai nurodė, kad demokratija tai pirmiausia rūpinimasis vargingesniais, kas dažnai buvo akcentuojama ir pačių liaudininkų²²; socialistai ir, pavyzdžiui, liaudininkas Albinas Rimka akcentavo ekonominę teisingumą²³, nors svarbiausia neabejotinai buvo politinės demokratijos implikacijos, kurias teigiamai vertino liaudininkai ir neigiamai – politiniame gyvenime dominuojantys tautininkai²⁴.

K. Grinius, nusakydamas demokratijos esmę, yra lakoniškas. Tai valstybės režimas, žmonių politinis valdymas. Deklaruojant nepriklausomos ir demokratinės respublikos siekį tai sakoma 1902 m. Lietuvių demokratų partijos programoje („Lygiu budu prie viešo viešpatystės valdymo patįs valstiečiais negali ne į išleidimą naujų įstatymų kištis, nė daboti jau išleistų įstatymų, nė užsiminėte vietas pačioj administracijos sulyg žmonių išrinkimo. Viskas galutinai priguli nuo įsiskverbusios po sparnais maskolių erelio biurokratinės, arba, tiesiog sakant, nuo caro. Ne teip turėtų būti: visuose reikaluose vietoje caro arba priklausančios jam saujos urėdų viršenybės, **privalo įvykti pačių žmonių viršenybė.**“²⁵ (išskirta tekste – J. D.)), kartojama Lietuvių demokratų partijos programoje 1906 m. („Lietuvių partijoms išpirmo karto su savo idėjomis teko kreiptis į plačias darbo žmonių minias [...] Visas autonomiškos Lietuvos valdymas yra demokratiškas: valsčiai, miestai, sriūtis, apskriviai turi autonomiškai valdyties per gyventojų susirinkimus ir per gyventojų atstovus, išrinktus visų gyventojų pilnu visuotiniu balsavimu.“²⁶), Lietuvos valstiečių sąjungos programoje 1919 m. („Lietuvos žmonės patys ar per savo [renkamus] įgaliotinius nė kieno neskriaudžiami save valdytų“²⁷) ir šio demokratinio principo nuosekliai laikomasi 1923 m. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos programoje, skelbtoje 1939 m. „Varpininkų kelyje“ („Demokratinės idėjos arba noras: kuodidžiausiam gyventojų skaičiui suteikti politinės ir ekonominės lygybės teises, o taip pat pavesti kolektyvų ir valstybės suverenumą visiems pilnateisiam gyventojams“²⁸), Lietuvos demokrato principuose 1950 m. („Lietuva – politiškai Nepriklausoma Demokratinė

²² Pavyzdžiui, dar Vincas Kudirka, neabejotinas liaudininkų autoritetas, teigė, kad tautos ateitis priklauso nuo „purvinų artojų ir mėšlavežių, nuo suodinių kalvių ir pabrių darbininkų“, kurie turi būti apsišvietę ir politiškai išsilaisvinę. V. K u d i r k a, Pro domo sua, *Raštai*, t. 3, Tilžė, 1909, p. 229–230.

²³ A. R i m k a, Varpininkų ideologija ir ekonominių Lietuvos reikalų tvarkymas, *Varpininkų kelias. Studentų varpininkų XV metų sukakčiai paminėti jubiliejinis leidinys*, red. T. Zaleskis, Kaunas, 1939 p. 47–71.

²⁴ J. D e m e n t a v i č i u s, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius, 2015, p. 164–196.

²⁵ Programa lietuvių demokratų partijos, *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 258.

²⁶ *Lietuvių demokratų partijos programa*, Tilžė, 1906, p. 3, 9–10.

²⁷ A. E i d i n t a s, min. veik., p. 132.

²⁸ K. G r i n i u s, Demokratinė idėjų vystymasis Lietuvoje, *Varpininkų kelias. Studentų varpininkų XV metų sukakčiai paminėti jubiliejinis leidinys*, red. T. Zaleskis, Kaunas, 1939 p. 39.

Respublika, tvarkoma visų pilnateisių piliečių per savo demokratinį būdą [visuotiniu ir laisvu] išrinktųjų atstovų Seimą²⁹).

Šiose koncepcijose yra užuominų tiek apie tiesioginę, tiek apie atstovaujамąją demokratiją, greičiausiai suvokiant, kad tiek viena, tiek kita valstybės gyvenime gali būti taikoma sprendžiant įvairius klausimus ar skirtinguose lygiuose. Išskirtina nebent tai, kad didesnis atstovaujamosios demokratijos akcentavimas laikytinas demokratišku ne dėl paties rinkimų proceso, bet dėl su juo susijusių specifinių elementų. Pirma, aiškiausias demokratijos bruožas yra rinkimų visuotinumasis – visi piliečiai, valstybės teisiniai subjektai, gali dalyvauti valstybės valdyme. Šis valdymas pasireiškia ir kaip visų valstybės gyventojų, žmonių vyriausybės (buvimo svarbiausiu valdančiu subjektu) sprendimo pripažinimas, kuris pasireiškia per atstovus, ir kaip galimybė kiekvienam tapti išrinktuju valdžios atstovu. Taigi bet koks ne žmonių paskirto autoriteto (pirmiausia turima omenyje monarchas, caras, aukštuomenė, sulenkėję bajorai ar vėliau autoritarinis prezidentas, tautos vadas) iškėlimas ar vienašališkai priimami sprendimai vertintini kaip nedemokratiški ir linkę į despotizmą ar vadizmą. Nenuostabu, kad 1905 m. caro manifestą ir net netobulos konstitucinės monarchijos su renkama Dūma įvedimą K. Grinius savo atsiminimuose vertina kaip demokratinės santvarkos paskelbimą³⁰.

Iš kitos pusės, demokratija nėra tik formali visuotinė rinkimų teisė, bet pirmiausia tai įtvirtinami teisinės ir politinės lygybės principai. Kaip sakoma nurodant sektiną JAV pavyzdį brošiūroje „Kaip valdosi amerikiečiai“, respublika (šis terminas dažnai persipina su demokratijos supratimu), tai „tokios valstybės arba valstijos, kur valdžią turi žmonių renkamos vyriausybės“, tačiau JAV yra ir demokratiška respublika, nes „visi gyventojai turi lygias teises, kad visi yra liuosi amerikiečiai“³¹. Tad integralūs demokratijos principai, šalia galimybės dalyvauti rinkimuose, yra teisinė lygybė ir laisvės principo žmogaus asmeniui pripažinimas. Taip pat esamos plačios pilietinės teisės, kurios tapatinamos su liberaliaja ideologija, K. Griniui veikiau yra tik tikro demokratėjimo pradžia ir taip artėjama prie liberalsocialistinės politinės vaizduotės, kuri tuo metu dominavo ir Vakarų Europoje³². Tad jis, nors ir gėrisi politine JAV demokratija, tuoj pat primena, kad egzistuojanti turtinė nelygybė iškreipia ir politinį lygiateisiškumą, todėl reikėtų siekti ir savotiškos ekonominės demokratijos, kurioje „visų lygios teisės į savo uždarbį, jos siekimas, kad visi būtų aprūpinti ir turėtų bent egzistencinį minimumą“³³.

²⁹ A. Eidintas, *min. veik.*, p. 124.

³⁰ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, Tübingen, 1947, p. 168.

³¹ K. Grinius, *Kaip valdosi amerikiečiai?*, Vilnius, 1906, p. 3.

³² M. Freedman, *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth-Century Progressive Thought*, Princeton, 2005, p. 38–59.

³³ K. Grinius, *Kaip kovota už demokratiją ir Lietuvą, Lietuvos žinios*, 1939 vasario 15, nr. 38, p. 5.

Kita vertus, demokratija gali būti ne tik valstybės gyvenimui būdingas politinis teisinis fenomenas. Jis gali būti būdingas visoms socialinėms grupėms, kurios turi siekti, kad priimant sprendimus kuo plačiau dalyvautų visi jos nariai. Pastaruoju K. Grinius net aiškina „Aušros“ nedemokratiškumą – jos redaktoriai nesitarė su kitais, o varpininkų redakcijoje buvo daug aktyvių narių³⁴. Suprask, „Varpas“ demokratiškesnis dėl to, kad jį leidžiant dalyvavo daugiau autorių. Pastebėjimai apie kitų socialinių fenomenų, ne tik valstybės, potencialų demokratiškumą, K. Griniaus demokratijos sampratą leidžia laikyti kaip gana plačią. Kitaip sakant, ji gali būti taikoma ne tik kalbant apie valstybines, bet ir apie nevalstybines tautines grupes (pvz., žydai vadinami tradiciškai linkusiais į autoriteto iškelimą ir dėl to nedemokratiškais³⁵), visuomenines iniciatyvas (jau minėtasis „Aušros“ ir „Varpo“ pavyzdys) ar bendruomenes (pavyzdžiui, katalikų Bažnyčia dėl savo hierarchijos laikoma iš prigimties nedemokratinė institucija).

Nedemokratiškumas K. Griniaus mintyje apskritai įgyja daug formų ir prasmių. Jį gali įkūnyti ir senoji, monarchinė, autoritetu grįsta tvarka. Dažniausiai kritikuojant monarchizmą kaip diktatūrą ir nedemokratiškumą referuojama į Rusijos carus, tačiau K. Grinius, net ir pripažindamas kai kuriuos gerus jos bruožus, lyginant su demokratija (pvz., santykinai greitas sprendimų priėmimas), linkęs pastebėti, kad geras monarchas veikia yra išimtis nei taisyklė, monarchai yra linkę į išnaudojimą, atsiribojimą ir visapusišką degradaciją³⁶. Nedemokratiškumą gali įkūnyti ir liaudį engiantys sluoksniai – bajorija, valdininkai ar kunigija. Tačiau didžiausias dėmesys sutelkiamas į moderniosios politinės minties idėją – diktatūrą. Diktatorių, kitaip nei monarchą, iškelia ne tradicija ar autoritetas, bet palankiai susiklosčiusios politinės aplinkybės ir paties asmens avantiūrizmas³⁷. Būtent taip yra vertinami naujieji tarpukario Europos politiniai lyderiai, kurie iškyla kaip reakcija į demokratines reformas ir, K. Grinius to neslepia, demokratijai kylančias problemas. Tačiau, nepaisant visų ydų, pastaroji yra pranašesnė, nes leidžia valstybę kurti ir jaustis už ją atsakingiems patiems žmonėms, o ne tik diktatoriui ir jo biurokratiniam aparatui. Tad nenuostabu, kad K. Griniui į monarchiją ir vadizmą linkę tautininkų vadai, kurie nepripažino faktinio visuomeninio ir politinio pliuralizmo ir įvedė diktatūrą, yra smerktini ne tik todėl, kad buvo prieš demokratiją ir jos link vedančią istoriją, bet ir todėl, kad nepripažino faktinio visuomeninio pliuralizmo ir taip pamynė tikruosius į vieną principą neredukuojamus liaudies interesus.

³⁴ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, p. 189.

³⁵ Ten pat, p. 123.

³⁶ K. Grinius, *Monarchija ar respublika?*, *Lietuvos žinios*, 1931 gegužės 16, nr. 109, p. 1.

³⁷ K. Grinius, *Diktatūra*, ten pat, 1923 rugsėjo 29, nr. 217, p. 1.

Demokratijos demosai

K. Griniaus priskyrimas prie rinkiminės demokratijos proponentų dar neišsemia visų jo tipologizacijos galimybių, nes nors ir nurodo, kad jis principingai pasisako už daugumos valdžią, neatskleidžia, nei kas turima omenyje sakant „dauguma“, nei kaip ta valdžia turi reikštis. Ir čia, mano galva, svarbu turėti omenyje, kad nors ir kalbama apie K. Griniaus demokratijos teoriją, teisingiau būtų kalbėti apie teorijas, kurios išryškėjo įvairiais jo gyvenimo etapais. Nors jų elementai persipina ir yra įtraukiami į ideologines diskusijas įvairiais laikotarpiais. Taip keliant klausimą tikslingesnė ne kartais implikuojama įtampa tarp tautiškumo ir demokratiškumo³⁸, bet veikiau kaita, kurią lėmė besikeičianti Lietuvos valstybingumo raida.

Pirmąją K. Griniaus demokratizmo forma laikyčiau konstitucinės demokratijos fazę, kai, kaip pripažįsta pats K. Grinius, „buvau demokratas, norėjau pakeisti caro valdžią, ir galvojau kad to pakaks“³⁹. Tiesa, iš to laikotarpio tada jauno K. Griniaus tekstų apie demokratiją nėra. Tad lieka pasitikėti jo paties liudijimu, kad varpininkai pirmiausia rūpinosi kultūrine (tautos) ir civilizacine (mokslinio progreso) lietuvių raida, bet politiniai reikalavimai dėl tautinės nepriklausomybės nebuvo formuluojami. Tad nors čia kalbama apie minėtus demokratinius visuotino, lygybės, laisvo apsisprendimo elementus, tačiau jie dažniausiai formuluojami kaip kultūriniai reikalavimai, susiję su spaudos atgavimo klausimu ir taikomi visai Rusijos imperijai, lietuviams pirmiausia reikalaujant teisinės lygybės, kurią garantuotų demokratinė Rusijos konstitucija, bet ne Lietuvos nepriklausomybė. Tokia nuostata, kad teisių suteikimas lietuviams yra savotiška Rusijos demokratizavimo dalis, išliko iki pat XX a. pradžios, net ir pradėjus aiškiau kalbėti apie politinį Lietuvos autonomiškumą. Pavyzdžiui, dar 1905 m., be decentralizacijos, taip pat rūpintasi, „kad Rusijoje būtų įvesta konstitucija, tariant, kad vyriausybė būtų ne vien iš caro ir iš jo ministrų, bet ir iš žmonių pasirinktųjų atstovų, deputatų“⁴⁰. Kitaip sakant, Rusijos imperija buvo suvokiama kaip svarbi politinio veikimo erdvė ir lietuvių teisių užtikrinimas, galimai vedantis ir politinės nepriklausomybės link, pirmiausia buvo susijęs su demokratiniiais pokyčiais pačioje Rusijoje. Paradoksalu, bet rūpestis Lietuva buvo neatsiejamas nuo rūpesčio visa Rusija, kas savo ruožtu atliepia dar M. Römerio suformuluotą įtampą

³⁸ Štai ir 2016 m. vykusios K. Griniui skirtos konferencijos pavadinimas buvo formuluojamas taip: „Humanisto Kazio Griniaus dilema: tarp tautos ir demokratijos“, nurodant tautiškumą ir demokratiškumą kaip įtampą. Nors pats K. Grinius, panašu, tai matė kaip suderinamą ir siektiną dalyką. Ir K. Griniaus testamento dalimi laikomuose „Lietuvio demokrato principuose“ aiškiai nurodoma, kad pagrindinis principas yra „Atkūrimas ir išlaikymas Nepriklausomos ir Demokratinės Lietuvos, o taip pat saugojimas lietuvių tautybės bei jos kalbos“.

³⁹ K. Gr i n i u s, *Atsiminimai ir mintys*, p. 139, 149.

⁴⁰ Lietuviai, neapsileiskime, *Ūkininkas*, 1905, nr. 5, p. 115.

tarp įsipareigojimo federacinių (ir imperinių) valstybių centrui ir šią valstybę sudaran-
tiems subjektams⁴¹.

Antroji K. Griniaus demokratizmo forma, kurios užuomazgos yra XIX a. paskuti-
niajame dešimtmetyje ir kuri tęsėsi bemaž 20 metų, laikytina tautinės demokratijos⁴²
metais. Čia išryškėjęs įsipareigojimas ne visai politinei / valstybinei tautai, bet konkre-
čiai etninei ar subvalstybinei bendruomenei. K. Griniaus atveju tai ženklina supratimą,
kad demokratinės tvarkos reikalavimas jau turi apimti ne tiek visą Rusiją, bet pirmiausia
pačią Lietuvą. Jos aiškiausia manifestacija, be abejo, yra Lietuvių, o vėliau Lietuvos
demokratų partijos įsteigimas. Kaip pastebi Rimantas Miknys, ši transformacija nelai-
kytina atsitiktine, nes taip demokratai į Lietuvos valstybės kūrimo procesą siekė įtraukti
visus krašto gyventojus, ne tik etninius lietuvius⁴³. Pastaroji, etninė, savivoka ypač ryški
ankstyvuosiuose K. Griniaus tekstuose, kuriuose lietuviškumas pirmiausia apibrėžia-
mas per kalbą ir raštą⁴⁴, aiškiai suvokiant, kad pakėlę tautos kultūrą „žmonės pradeda
išreikšti norą patys rūpintis apie savę ir numesti svetimą apieka“⁴⁵. Nors jau ir šiuose
tekstuose priešinamasi ne tiek rusams kaip etninei bendruomenei, bet pirmiausia val-
džiai ir jos politinėms praktikoms naikinant lietuvių tradicijas. Tačiau, nepaisant to, ką
akcentuosime, ar etninį, ar pilietinį tautybės suvokimą, svarbiausias principas buvo dar
faktiškai neegzistuojančio, autonomiško politinio subjekto išskyrimas Rusijos imperijoje.
Nenuostabu, kad diskusijose su Rusijos konstituciniais demokratais buvo nusivilta,
nes negauta pažado dėl Lietuvos savivaldos pripažinimo, taip suvokiant, kad vienaip
ar kitaip kovojama dėl savivaldaus ar potencialiai nepriklausomo darinio, kurio kūri-
mo pagrindas yra lietuviai. Ir pats demokratizacijos šūkis persipina su kvietimu aukotis
Lietuvos labui. Pavyzdžiui, 1911 m. K. Grinius teigia, kad „kalbu apie **gyvenimo idėją**

⁴¹ Plačiau: M. R ö m e r i s, *Valstybės formos ir konstituciniai režimai. Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai*, Vilnius, 2008.

⁴² Artimas liaudininkiškai minčiai teisininkas M. Römeris straipsnyje „Nacionalizmas ir valstybė“ nevengia kalbėti apie tautinę demokratiją ar net nacionaldemokratiją, turėdamas omenyje, kad tauta supran-
tama kaip tam tikras sindikatas, kurio interesais pirmiausia turi rūpintis tautos kuriama valstybė. Savo svars-
tymuose jis pastebi, kad taip dažnai yra pažeidžiamos kitų valstybėje gyvenančių tautų teisės. Čia vartojant
tautinės demokratijos terminą turima omenyje tai, kad būtent tauta yra pradedama suvokti kaip pagrindinis
politinis subjektas, nors nei valstybės, nei demokratijos faktiškai nėra. Jos yra tik projektai, galintys padėti
realizuoti tautos interesus. Reiktų pastebėti ir tai, kad lietuvių kalboje tautinės demokratijos terminas koduoja
dviprasmybę. Atsižvelgus į tai, kad tauta gali būti suprantama ir kaip etninė kultūrinė (lietuvių), ir kaip politinė
pilietinė (Lietuvos), tautinės demokratijos idėja leidžia kalbėti apie jas abi. Juolab kad K. Griniaus politiniuose
svarstymuose šie du potencialiai skirtingi valstybės kūrimo modusai nėra aiškiai skiriami. Todėl tiksliausia
būtų kalbėti apie tai, kad pagal K. Grinių etninė tauta kuria valstybę ir siekia demokratijos sau, tačiau tik tam,
kad sukurtų politinę tautą ir taip pradėtų kurti demokratiją visiems valstybės gyventojams, Lietuvos tautai.

⁴³ R. M i k n y s, min. veik., p. 72–73.

⁴⁴ K. G r i n i u s, Broliai lietuviai!, *Ūkininkas*, 1898, nr. 5, p. 1.

⁴⁵ K. G r i n i u s, Vertė tautiškos idėjos, *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 44.

[paryškinta tekste], apie tokį planą, kur žmogus užsiėmęs per visą savo gyvenimą pildytų. Kas tokios idėjos neturi, tas galimos šiame pasaulyje laimės nepasieks. Lietuviai tokia idėja gali būti – taip vadinama Lietuvos idea, t. y. jog kiekvienam reikia stengties, kad mūsų tauta galėtų bent kitas laimingesnes tautas pasivyti ir susilyginti su jomis⁴⁶. Panašu, kad tas pasivijimas turi būti matomas ir politinėje srityje – demokratija yra svarbi, jei ne svarbiausia tautos progreso dalis, bet net ir sukūrus tautinę valstybę jos demokratinę kokybę parodys tai, kad lygios teisės bus suteiktos visiems gyventojams, be jokių tautinių ar kitokių išskyrimų.

Trečioji fazė, ar veikiau aktualus savivokos elementas, perkelia akcentą nuo tautiško-lietuviškumo prie *liaudininkiškumo-valstietiško*. Viena vertus, šios tendencijos ryškios siekiant save atskirti nuo socialdemokratų ir iš esmės naudojant socialistišką visuomenės analizės modelį (ekonominį visuomenės susisluoksniavimą, žemesniųjų sluoksnių išnaudojimą ir pan.) kalbant apie valstiečių ir žemvaldžių santyki⁴⁷. Kita vertus, šis aspektas tapo ypač svarbus, kai pasiekus ar beveik pasiekus didįjį tikslą, Nepriklausomą Lietuvos valstybę, mažesnis tikslas, demokratijos kūrimas, galėjo įgauti labai skirtingą turinį. Ir šiuose debatuose Lietuvos valstiečių sąjungos programos paskelbimas ženklina posūkį nuo tautinės prie savotiškos „luominės“ ar „klasinės“ demokratijos, teigiant, kad jos pagrindinis tikslas pagerinti ne visų, ne tautos, bet konkrečios visuomenės dalies, valstiečių, būvį. Žinoma, liaudininkiškoje politinėje vaizduotėje, kurios tiek pavadinimas, tiek idėjos artimos rusų *narodnikų* tradicijai, būtent valstietiška, valstybės ir dominuojančių grupių ugdymo praktikų nepaliesta sąmonė išreiškia autentišką būtį: „Mes, Lietuvos valstiečiai, norime būti sau žmonėmis visose gyvenimo srityse. Mes ligšiol išlaikėme savo lietuvių kalbą, papročius, būdą. Mes norima, kad ir toliau mūsų tautinė dvasi stiprėtų, lavintųsi, augtų. Drauge su iš mūsų tarpo išėjusiais inteligentais mes jau sudarėme savo lietuvių tautinę kultūrą.“⁴⁸ Nenuostabu, kad 1919 m. priimtoje programoje nuolat primenama, kad valstiečiai yra dominuojanti Lietuvoje socialinė grupė, o partijos tikslas „pagerinti valstiečių būvį“, „viską daryti liaudžiai, per liaudį, kartu su liaudimi“⁴⁹, sakant „liaudis“ pirmiausia turint omenyje anksčiau visapusiškai engtus ir vis dar ekonomiškai ingiamus valstiečius.

⁴⁶ K. Gr i n i u s, Stiprinkime savo kapitalu. „*Vienybės lietuvininkų*“ 25 metų sukaktuviiu jubilėjus (1886–1911): *historiški atsiminimai mūsų praeities*, Brooklin, 1911, p. 126.

⁴⁷ K. Gr i n i u s, Teisingas žemės valdymas Lietuvoje, *Varpas*, 1905, nr. 11–12, p. 114–120. Ryškus politinis į socialistinę politinės santvarkos interpretaciją akivaizdus 1914 m. Lietuvos demokratų partijos programoje, kurioje be užuolankų teigiama, kad „nauja teisingesnė tvarka gali įvykti tik per nuolatinę kovą – per spaudžiamųjų ir išnaudojamųjų darbo žmonių kovą“, Lietuvos demokratų partijos programa, ten pat, 1914, nr. 3, p. 108.

⁴⁸ *Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos programa ir statutas*, Kaunas, 1923, p. 5.

⁴⁹ Ten pat.

Po šios valstietiškos liaudies demokratijos fazės galima kalbėti apie ketvirtąją – grįžimą prie konstitucinės demokratijos principų, tik šiuo atveju remiantis Lietuvos konstitucinės tvarkos demokratinimu. Dar 1920 m. K. Grinius primena, kad Lietuva yra ne tik demokratinė, bet ir teisinė valstybė⁵⁰. Būtent teisė turėtų apriboti daugumos ambicijas, iškilusių vadų savivalę ir formuoti įvairių socialinių grupių sugyvenimą, tiek daugumos, tiek mažumos. Išrinkus jį prezidentu, jis savo, kaip demokratinės tvarkos gynėjo, pirmąją užduotį mini būtent konstitucinių nuostatų laikymosi svarbą: „Mums taip pat reikalinga stengtis ir rūpintis įverti į gyvenimą tuos dėsnius, kurie mūsų konstitucijos yra nustatyti, ir tuo tarpu ne labai dar sielotis, jei kur pasitaiko kokių nelygumų, jei kai kam atrodo kas nors negera. Reikalinga teikintis priprasti prie mūsų įstatymų, reikalinga žiūrėti, kad, taip sakant, ne konstituciją lenkti į save, bet save lenkti į konstituciją.“⁵¹ Ši nuostata, išsakyta inauguracinėje prezidento kalboje, tapo ypač aktuali po 1926 m. perversmo ir iš esmės nekito iki pat egzilio. Pavyzdžiui, „Lietuvio demokrato principuose“ vėl primenant būtinybę pirmiausia siekti Nepriklausomos Lietuvos, kuri, žinoma, turi būti demokratiška – sukurianti sąlygas kiekvienam dalyvauti valstybės gyvenime.

Apibendrinant galima sakyti, kad K. Griniui demokratija iš tiesų išliko svarbiausia politinė idėja per visą jo politinės veiklos laikotarpį, taip pat nekito jos svarbiausi elementai – visuotinis dalyvavimas politikoje. Visgi pažvelgus į tai, kas yra svarbiausias valstybę steigiantis ir jos turinį nustatantis subjektas, galima pastebėti ir svarbiam demokratinei savivokos slinktis. Atsižvelgiant į jas galima būtų sakyti, kad K. Griniaus demokratinės pažiūros pradėjo formotis kaip politinės Rusijos imperijos demokratijos, kuri garantuotų laisves visiems imperijos gyventojams, neišskiriant lietuvių, gynimo. Varpininkams pirmiausia išskiriant lietuviams aktualius klausimus, gana greitai ji transformavosi tautinės lietuvių etnine prasme demokratijos gynimo link. Tik vėliau bandyta įtraukti ir visus Lietuvos gyventojus, lietuvius pilietine politine prasme, nors kaip pačios valstybės steigiančioji bendruomenė ir toliau pirmiausia buvo matomas lietuvių etnosas. Įdomus epizodas K. Griniaus demokratijos sampratos istorijoje yra Pirmojo pasaulinio karo metai, kai jis, kaip Valstiečių (vėliau Valstiečių liaudininkų) sąjungos narys, įsipareigojo ginti vieno luomo interesus, taigi formavo savotišką luominę demokratiją. Tačiau jau įsteigus nepriklausomą Lietuvos valstybę, nuosekliai gintos politinės Lietuvos demokratijos principus, luominės demokratijos neišvengiamumą matant kaip sociologinį faktą – lietuviai valstiečiai paprasčiausiai sudarė didžiąją dalį Lietuvos gyventojų. Tai lėmė, kad politiniuose ginčuose demokratijos subjektu pirmiausia matyti visi gyventojai, nepaisant luominės ar tautinės priklausomybės, nors svarbesniu klausimu tapo nebe tai, *kas*, bet *kaip* reikėtų organizuoti demokratiją Lietuvoje.

⁵⁰ K. Gr i n i u s, Kalba Steigiamajame seime, *Steigiamojo Seimo darbai*, Kaunas, 1920, sąs. 2, p. 148.

⁵¹ K. Gr i n i u s, Prezidento kalba seime, *Seimo stenogramos*, Kaunas, 1926, I-oji sesija 5 posėdis, p. 2.

Demokratinis valdymosi procesas

Jau aptarėme du K. Griniui būdingus demokratijos sampratos aspektus – kaip yra apibrėžiama demokratija ir kaip kito K. Griniaus demokratijos samprata, atsižvelgiant į tai, kad demosas, svarbiausias politinis subjektas, jo publicistikoje ir politiniuose pasisakymuose buvo apibrėžiamas nevienareikšmiškai. Pastebėta, kad atkūrus nepriklausomą valstybę K. Grinius akcentavo, jog demokratinė valstybė įsipareigoja visiems šalies gyventojams, o ne tik konkrečiai tautai. Ši jo samprata išliko aktuali iki pat jo gyvenimo pabaigos, tačiau dėl įvykusių procesų – 1926 m. perversmo ir Lietuvos okupacijos – K. Griniui tapo aktualus ne politinio savarankiškumo turėtojo klausimas, bet tai, kaip tas savarankiškumas turi būti realizuojamas, bei kas padeda įsigalėti demokratijai. Juk tiek pirmuoju, tiek antruoju Lietuvos valstybingumo transformacijos atveju bent formaliai buvo rūpinamasi visais krašto gyventojais ir jie visi galėjo tapti valstybės kūrėjais, jei tik priimdavo diktuojamas ideologines taisykles. Tačiau akivaizdu, kad tai prieštaravo demokratinėms praktikoms, bent jau taip, kaip jas suvokė K. Grinius. Iš esmės šis aspektas susijęs su dviem tarpusavyje persipynusiais klausimais: kaip turėtų atsirasti demokratija ir ko reikia, kad ji išliktų. Čia tampa svarbūs ir kiti K. Griniaus propaguojami demokratijos kūrimo bei įtvirtinimo aspektai, kurie glaudžiai susiję su jau minėtomis K. Kautskio ir iš dalies H. Spencerio sociologinėmis teorijomis. Kaip minėta, šie autoriai „išgelbėjo“ K. Grinių nuo marksizmo ir šis „išgelbėjimas“, panašu, labiausiai susijęs būtent su demokratijos teorija.

Galima nurodyti bent keletą aspektų, kurie K. Grinių leidžia matyti europietiškos diskusijose dėl demokratijos turinio. Pirma, demokratija yra svarbus K. Griniaus progresyvistinio mąstymo elementas. Progresas (ir kaip jį prislopinanti krizė) kaip centrinė modernėjančios Europos idėja buvo būdinga ir Lietuvos intelektualams. Per šią ašinę sąvoką galima žvelgti į visą socialistinės ir liberaliosios minties tradiciją – jos abi tvirtino, kad šiuolaikinės mokslinės žinios gali sukurti geresnį pasaulį, pirmiausia gerumą matant kaip materialinės gerovės kilimą, kuri, atitinkamai, skatins ir žmogaus moralinį tobulėjimą⁵². Todėl nenuostabu, kad anksčiau socialistams simpatizavęs ir gamtamoksliniam pozityvistiniam žinojimui per visą gyvenimą ištikimas likęs K. Grinius taip pat tikėjo mokslo inspiruotu pasaulio tobulėjimu. Šia prasme jo kaip mediko veikla, žiūrint į naujausius tyrimus ir gėrintis naujausiais pasiekimais bei bandant juos pritaikyti Lietuvoje, yra praktinis tokio progresyvistinio tikėjimo atspindys. Atitinkamą mąstymo paradigmą perkeliančią į socialinį gyvenimą, demokratija tampa natūraliu XVIII–XIX a. socialinių judėjimų padariniu, kuris ne tik rodo kintantį pasaulį, bet ir parodo kryptį – visuomeninis gyvenimas yra geresnis, nei buvo ir gali būti geresnis, nei yra. Esminė politinė forma, kuri ir rodo progresą, ir yra šio progreso tikslas – demokratija.

⁵² M. F r e e d e n, *Ideologies and Political Theory: a Conceptual Approach*, Oxford, 2008, p. 427–428.

Demokratijos matymo kaip tikslo, o ne tik kaip formos principas labai ryškiai skyrė K. Griniaus tipo liaudininkus nuo kitų ideologijų. Taip XX a. pradžioje krikščionims demokratams svarbu buvo laikytis dieviškos išminties principų, kurie gali būti realizuojami ir nedemokratijoje. Tautininkams parlamentinė demokratija tik užgoždavo tikrąjį tautinį interesą, kurį geriausiai išreiškia vienas asmuo, vadas. Socialistai atvirai sakė, kad jų tikslas yra socializmas, o dabartinė demokratija tėra buržuazijos įrankis nuraminti liaudį. Pastaroji kritika K. Girniui buvo aktualiausia, nes pirmosios iš esmės transformuodavo demokratijos idėją (pirmuoju atveju neigiant visuomenės savivaldumą, jį perleidžiant neapibrėžtiems idealams, antruoju – naikinant ir demokratijos procedūras), o antrosios atstovai, tikėdami, kad ji yra visuomenės progreso išraiška, teigėdavo, kad ji nėra pakankama. Greta jos privalo būti įgyvendinamas ir socializmas. K. Grinius, neatsisakydamas principinio įsipareigojimo demokratiškumui, taip pat neatmesdavo to, kad jis gali būti transformuojamas, plečiamas ir gilinamas. Tiesa, tai, kur juda tuometinis pasaulis, buvo laikoma tik demokratinio principo perkėlimu į kitas sritis, pirmiausia ekonomiką, kuriuos „sudemokratinimas“, galėjimas joje lygiavertiškai dalyvauti visiems gyventojams nepaisant turto, kitaip sakant, tai, ko ir siekia socialistai, buvo neapibrėžtas, bet siektinas idealas⁵³. Tačiau jis gali būti pasiektas tik pripažinus, kad demokratija yra fundamentalus principas. Arba, cituojant K. Kautskį, „nėra socializmo be demokratijos“⁵⁴.

Antra, pripažinus egzistuojančius socialinius dėsnius ir demokratiją kaip dėsningą politinio pasaulio vystymosi kryptį, kyla klausimas, kaip ją pasiekti. Galimos dvi fundamentaliai skirtingos perspektyvos, kurios dažniausiai įvardijamos kaip ginčas tarp evoliucinio ir revoliucinio transformacijos kelio. Socialistai arba, K. Griniaus žodžiais, radikalieji demokratai, režimo transformacijos projektą matė kaip visuomenės sukilimo ar net pogrindinės ir smurtinės veiklos padarinį, tuo tarpu tiek H. Spenceris, tiek K. Kautskis, o atkartodamas juos ir K. Grinius, pabrėžė demokratiją kaip natūraliai atsirandantį procesą, žingsnis po žingsnio išskylantį principą. Taip K. Kautskiui parlamentinė tvarka yra būtinas etapas atsirandant socializmui, o smurtas tik gali paskatinti reakciją, kuri užgniauš jauną darbininkijos judėjimą⁵⁵. Panašiai H. Spenceriui revoliucija yra iškrypimas iš natūralios socialinės evoliucijos, socialinio organizmo liga⁵⁶. Atitinkamai ir K. Grinius teigia, kad kuriant naują politinę tvarką „Eit privalome ne revoliucijos, bet evoliucijos keliu. Evoliucijos keliai tai pigiausias ir geriausias būdas.“⁵⁷ Tad ir siekiant demokratijos

⁵³ Šios nuostatos laikomasi net ir gėrintis Amerikos konstitucine santvarka: K. Gr i n i u s, *Kaip valdosi amerikiečiai?* p. 21.

⁵⁴ K. K a u s t k y, *Seimas ir demokratija*, Kaunas, 1923, p. 101.

⁵⁵ Ten pat, p. 110–111.

⁵⁶ Г. С п е н с е р, *От свободы к рабству: доводы против социализма*, Ковно, 1894.

⁵⁷ *Steigiamojo seimo darbai*, 1920, p. 46.

negali būti jokių trumpesnių kelių – pati visuomenė turi jai pribrešti ir ją įgyvendinti. Tai reiškia, kad pokytis demokratijos link turi būti visuotinis – neužtenka tik demokratiškai nusiteikusios valdžios, reikia, kad visa visuomenė norėtų gyventi laisvai, būtų supratusi laisvės svarbą⁵⁸. Ir, ne mažiau svarbu, – šis pokytis negali būti smurtinis. Atvirkščiai, kelio „trumpinimas“ perversmo būdu gali būti labai pavojingas, nes, kaip pastebi K. Kautskis, veda prie diktatūros ir pilietinio karo. Pagal šią teoriją K. Griniaus veiksmai 1926 m. gali būti interpretuojami ne tik kaip paprastas atsitraukimas, bet kaip teorinis įsitikinimas, kad bet kokie galimi pilietiniai neramumai vienaip ar kitaip yra demokratijos pabaiga ir gali vesti ilgo visuomenės tarpusavio nesutarimo bei valstybės žlugimo link.

Trečia, šis teleologinis ir evoliucionistinis mąstymas, papildytas aiškiu sociologinės interpretacijos užtaisu (pokyčiai istorijoje analizuojami atsispiriant nuo racionalios žmogaus prigimties ir kuriant ekonomiškai susiskaldžiusios visuomenės raidos dėsningumus) neeliminuoja asmens svarbos įgyvendinant socialinius pokyčius. Lietuvos demokratų programoje rašoma: „Kadangi lietuviškai kalbėjo tik vieni Lietuvos kaimų darbo žmonės, tai lietuvių patriotams iš pirmo karto teko kreiptis su savo idėjomis į plačias darbo žmonių minias. Todėl lietuviškas judėjimas buvo demokratiškas [...], o inteligentijos uždavinys – eiti ir šviesti liaudį.“⁵⁹ Ji iliustratyvi dėl kelių svarbių priežasčių. Pirma, tai, apie ką kalbėta ankstesnėje straipsnio dalyje, politinis subjektas, kuris reikalauja demokratinų reformų, yra Lietuvos žmonės, netikslinant jų tautinės, etnine prasme, priklausomybės. Tačiau sociologiškai mąstant faktas, jog dauguma tos teritorijos gyventojų sudarė lietuviškai kalbantys kaimiečiai, pagrindė, kad dauguma iniciatyvų buvo lietuviškos etnine prasme. Antra, ir tai jau svarbiau šio poskyrio kontekste, demokratiškumas suvokiamas kaip kaimiečių teisių pripažinimas valstybiniu mastu. Tai svarbu ne tik dėl „populistinių“ valstybės reformų konotacijų, bet ir dėl to, kad nurodo socialistines tokių teiginių insinuacijas – valstietija, remiantis rusų kairiaisiais, suvokiama ne kaip buvusios klasinės struktūros palikimas, bet kaip integrali darbo (klasės) žmonių dalis. Trečia, ir tai svarbiausia šio argumento kontekste, pati liaudis nėra pajėgi perkeisti politinės ir socialinės struktūros. Tai galima padaryti tik su inteligentijos pagalba, kurios uždavinys „eiti ir šviesti liaudį“. Viena vertus, ši nuostata – iš esmės klasikinė rusų *narodnikų* mąstymo reminiscencija. Demokratijos idėja turi būti ugdoma, nes tai yra tikriausias būdas paskatinti demokratizaciją. Šiuo ugdymu turėtų užsiimti visuomenei atsakinga inteligentija, kuri supranta visuomenės dėsnius ir prigimtinius žmonių poreikius⁶⁰. Kita vertus, gretutinės

⁵⁸ Iliustratyvus tokios nuostatos pavyzdys yra K. Griniaus kartu su Antanu Smetona versta F. Volchovskio apysaka „Pasaka apie carą Mikitą“: F. V o l c h o v s k i s, *Pasaka apie carą Mikitą*, Tilžė, 1907. Beje, galima pastebėti, kad šis politinis pačios liaudies susipratimas faktiškai kyla iš kalbinio susipratimo, t. y. sąmoningą pasiryžimą būti lietuviu pakeitė ar, tiksliau, papildė sąmoningas apsisprendimas būti demokratu.

⁵⁹ *Lietuvos demokratų partijos programa*, Tilžė, 1906.

⁶⁰ K. G r i n i u s, Inteligentams darbas Lietuvoje, *Lietuvos žinios*, 1910 birželio 16, nr. 47, p. 1–2.

sąvokos (darbo liaudis, demokratija ir pan.) rodo, kad referuojama į socialistinę tradiciją, kurią vėlgi gerai nusako K. Kautskio idėjos, kad bene svarbiausias vaidmuo formuojantis progresyviai socialistinei sąmonei tenka buržuazinei inteligentijai, kuri yra pakankamai išsilavinusi, kad suprastų visuomenės raidos kryptį ir gebėtų ją paaiškinti liaudžiai⁶¹.

Tad K. Griniaus demokratijos kilimo teorija yra savaip dviprasmiška. Viena vertus, pripažįstama, kad tai natūraliai ateisianti būklė, kylanti iš prigimtinio žmonių siekio sukurti geresnį gyvenimą. Kita vertus, šis sąmoningumas turi būti kryptingai formuojamas ir diegiamas per ugdymą. Neatsitiktinai liaudininkų praktinėje veikloje tiek daug vietos užėmė leidybinės ir ugdymo iniciatyvos, kuriomis buvo kovojama su „atžagareivišku“ mąstymu. Akivaizdu, kad ir K. Grinius aiškiai suvokė, jog šios sąlygos yra neįgyvendinamos be pačių žmonių supratimo apie demokratinės sistemos veikimą ir pasiryžimo veikti remiantis demokratijos principais. Šia prasme kaip reikšmingiausia demokratijos įtvirtinimo sąlyga yra žmonių pribrendimas arba apsišvietimas – tik žinojimas, kodėl demokratija yra geriausia santvarka, gebėjimas išnaudoti jos privalumus ir jos principų gynimas: „Demokratinė valstybės santvarka reikalauja iš gyventojų: valstybės santvarkos supratimo, mokėjimo savo teisėmis naudotis ir valstybės aparatą kontroliuoti.“⁶² Žmonių išsilavinimas tampa svarbus ir dėl to, kad tik jį turint sugebama suvokti savo tikrąją padėtį ir siekti geresnių sąlygų, nepasiduodant demagogijai, gąsdinimams ir melui. Be išsilavinimo žmonės ne tik nesieks įtvirtinti demokratinės tvarkos, bet taps jos žlugimo priežastimi.

Šis apsišvietusių žmonių aspektas svarbus ne tik dėl to, kad būtinas demokratijai atsirasti, bet ir tam, kad ji gebėtų efektyviai veikti. Todėl verta klausti, kas, anot K. Griniaus, yra svarbiausia norint sukurti tvarią demokratiją? Atsakymas į šį klausimą, mano galva, yra įdomiausias ir puikiai parodo K. Griniaus politinį įžvalgumą. Dar gerokai iki Lietuvos nepriklausomybės jis gana blaiviai suvokė, kad demokratinėi sistemai išsilaikyti nepakanka vien geros konstitucijos. Norint ją pasiekti reikia palankių sąlygų bent trijuose lygmenyse, kuriuos, referuojant K. Griniaus mintį, galima suvokti kaip politinę sistemą, visuomenės specifiką ir „mus pačius“, kaip K. Grinius įvardija save ir kitus demokratijai pasišventusius politikus. Kaip pastarieji iš esmės suvokiami tie, kurie rodo kelią kitiems, paprastaiems liaudies žmonėms. Tas kelio rodymas yra faktinis tų žmonių formavimas racionalizmo dvasia – mokėjimas skaityti ir rašyti, suprasti tai, kas geriausia jiems patiems, ginti savo interesus ir gerbti kito gyvenimiškus tikslus. Visa tai pasiekti neįmanoma be sisteminių priežasčių, kurios ir laikytinos K. Griniaus sociologinės teorijos apie demokratijos prigimtį ašimi. Tai pirmiausia teisiškai, konstituciškai, įtvirtinta tvarka ir teisinės valdžios pripažinimas, kuris leidžia išvengti tiek daugumos, tiek mažumos, tiek pavienių

⁶¹ A. Walicki, *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos istorija*, Vilnius, 2005, p. 254–256.

⁶² K. Grinius, *Demokratinė idėjų vystymasis Lietuvoje*, p. 40.

asmenų diktato. Jos esminę sąlygą sudaro plačios gyventojų laisvės ir pilietinės teisės (kai kuriuose ankstesniuose liaudininkų tekstuose net vadinamos valstiečių teisėmis⁶³): „turi būti kuo mažiau varžoma laisvė telktis, rinkti į draugiją, rašinėti į laikraščius, dalyvauti susirinkimuose ir t.t.“⁶⁴ Pagaliau ne mažiau svarbu, kad visi piliečiai šią sutartą teisinę tvarką pripažintų ir jai paklustų: „ne konstituciją lenkti prie savęs, bet save prie konstitucijos“⁶⁵.

Kita vertus, K. Grinius dar 1906 m. pastebėjo, kad net ir panašios konstitucinės santvarkos negarantuoja demokratijos stabilumo. Grėsmė demokratijai iškyla tada, kai pati sistema lyg ir sukurta, tačiau nesugeba veikti tiek dėl asmeninių ambicijų (blogo elito), tiek dėl neigiamų visuomenės tendencijų (tamsumo, nenoro paisyti kito luomo interesų ir pan.). Kalbėdamas apie Amerikos valstybių demokratijos nestabilumo priežastis jis mini, kad „prezidentas panaudojęs kariuomenę bando valdžią paimti (respublikos karaliumi ar viešpačiu tapti), tuomet sukyla žmonių milicija ir prasideda karai“⁶⁶. Tiek kariuomenė, tiek asmenys, bandantys tapti diktatoriais pamindami demokratinės konstitucijos principus, tapo praktiniu K. Griniaus patyrimu lygiai po dvidešimties metų. Vėliau analizuodamas šiuos įvykius jis panaudoja visą liaudininkų socialistų kovos už savo interesus interpretacinį arsenalą, kurių pagrindas yra tai, kad senieji luomai ir klasės nori išlaikyti savo įtaką: turtingieji žemvaldžiai priešinasi valstiečiams palankioms reformoms; kunigija iš prigimties „yra linkusi į diktatūrą“⁶⁷; karininkai veikia tik dėl savo interesų ir svarbiausia yra politinė jėga, kuri pasiryžusi šiuos visus siaurus senuosius luominius interesus apginti.

Toks antidemokratinis elgesys vertinamas ne tik kaip moraliai bei teisiškai nesąžiningas, bet ir kaip nepatriotizmo pavyzdys. Antipatriotinis tokios politikos pobūdis susijęs su dviem aspektais. Pirmą jau galima įžvelgti iš ankstesnių pastebėjimų – jei iš tiesų vadovaujamas tautos interesais, tai turi būti siekiama, kad būtų palaikoma „moksliškai įrodyta“ jos raidos kryptis, demokratizacija, o ne bandoma jai priešintis. Tačiau verta atkreipti dėmesį į antrąją – pasipriešinimas demokratizacijai yra ydingas, nes tai gresia visos valstybės žlugimu. Argumentas tam yra dvilypis. Viena vertus, tai labai pavojinga mažosioms valstybėms, nes nedemokratinės praktikos, vieno asmens ar vienos partijos valdymas lemia, kad nuo valstybės reikalų nutolsta likusi visuomenės dalis. Jei besirūpinančių valstybe lieka mažai, pati valstybė gali žlugti ją užpuolus stipresniems kaimynams⁶⁸. Didžiosioms valstybėms, kurios net valdant mažumai yra galingos, tai negresia ir

⁶³ P.vz., P. Višinskis, *Žmogaus tiesos*, Vilnius, 1905.

⁶⁴ K. Grinius, *Demokratinė idėjų vystymasis Lietuvoje*.

⁶⁵ K. Grinius, *Prezidento kalba seime, Seimo stenogramos*.

⁶⁶ K. Grinius, *Kaip valdosi amerikiečiai?* p. 22.

⁶⁷ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, p. 182.

⁶⁸ K. Grinius, *Demokratinė idėjų vystymasis Lietuvoje*, p. 9–40.

jose diktatūra bei imperializmas gali būti net efektyvus valdymo būdas. Kita vertus, nuo nedemokratiškos tendencijų gali nukentėti net ir didžiosios valstybės. Mat teisėtos valdžios nuvertimas potencialiai gali lemti tolesnį teisių pažeidimą ir nuverstųjų pasipriešinimą. Tokie neramumai netrukna išvirsti į pilietinį karą, kuris gresia eventualiu valstybės žlugimu arba dar radikalesnės jėgos atėjimu į valdžią (kaip pastebi K. Grinius, pritaikydamas medicininę terminologiją, revoliucijos laimėjimai dažniausiai tenka parazitams⁶⁹). Į šią mintį siūlyčiau žiūrėti kaip į itin svarbią politinės savivokos dalį, nurodančią, kada demokratija gali būti paaukota – jei jos įtvirtinimas gresia pilietiniu karu ar valstybės užgrobimu, jos gali ir turi būti atsisakyta. Lietuvos demokratija galima tik egzistuojant Lietuvai; Lietuva būtina demokratijai būti, bet demokratijos egzistavimas negarantuoja Lietuvos, nors ir gali ją sustiprinti⁷⁰. Tad Lietuvos valstybė K. Griniui buvo pirmas, bet tikrai ne paskutinis žingsnis į geresnę tvarką. Pastarąją gali įprasmingai tik nuoseklus demokratijos gilinimas.

Išvados

K. Griniaus plėtotą demokratijos idėja yra vienas iš Lietuvos ideologinio mąstymo ir jo kaitos istorijos pavyzdžių. Jis gana tipiškas ne tik todėl, kad atspindi XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos politinių nesutarimų kryptis, demokratų liaudininkų ideologinio tapsmo procesą, bet ir leidžia užčiuopti, koku mastu Vakarų Europos ir Rusijos politinės diskusijos tapo aktualios Lietuvos intelektualams, kaip jie praktiškai politikoje bandė realizuoti europinio masto teoretikų idėjas. Šis pasiekimas negali būti nuvertintas, nes politinę kultūrą tik pradedančioje formuoti visuomenėje ideologinių nuostatų ir politinių idėjų perteikimas yra gana rimtas iššūkis. Atsižvelgus į tai, kad demokratinės respublikos idealai tam tikru mastu išliko aktualūs ir po Antrojo pasaulinio karo, neabejotina, kad šios pastangos davė vaisių. Žinoma, tam įtakos pirmiausia turėjo ugdymo institucijų tinklas ir leidybinės iniciatyvos, tačiau negalima ignoruoti, kad jų turinys buvo diktuojamas konkrečių intelektualų ir jų idėjų analizė leidžia geriau suprasti, kokios politinės idėjos kūrė moderniąją Lietuvos valstybę.

Remiantis demokratijos idėjos analize K. Griniaus raštuose tampa akivaizdu, kad reikšmingą įtaką jo mąstymui padarė K. Kautskio ir H. Spencerio teorinės koncepcijos. Pats savaime šių autorių įtraukimas į Lietuvos intelektinę istoriją nėra naujas, tiek pats K. Grinius, tiek jį nagrinėję autoriai buvo atkreipę dėmesį į šių intelektualų svarbą K. Griniui, tačiau darbe pabandyta rekonstruoti svarbiausius K. Kautskio ir H. Spencerio

⁶⁹ K. Gr i n i u s, Budėkime, kad Lietuva nesušelmėtu, *Lietuvos žinios*, 1923 liepos 12, nr. 151, p. 1.

⁷⁰ K. Gr i n i u s, Demokratiškos idėjų vystymasis Lietuvoje.

teorijų aspektus, kurie buvo integruoti į K. Griniaus, kartu ir liaudininkiškos politinės minties plėtotę. Svarbiausi išskirtini teoriniai aspektai yra progresyvistinė ir teleologinė istorinės raidos samprata, kurioje tikima neišvengiamu visuomenės demokratėjimu. Tačiau šis demokratėjimas negali būti pasiektas revoliuciniu būdu ar perversmu, bet įgyvendinamas tik evoliuciškai – nuosekliai, per visuomenės ugdymą siekiant visiems šalies gyventojams įdiegti demokratijos funkcionavimui būtinus idealus – savo laisvės ir vertės suvokimą, sąmoningą norą dalyvauti valstybės gyvenime, pagarbą teisiniams principams.

Šios teorinės koncepcijos ne tik akcentuoja kitus demokratijos aspektus, kurie skiriasi nuo to, kas pirmiausia rūpi socialdemokratams ar krikščionims demokratams, bet ir suponuoja plačiau paplitusius XX a. pradžios demokratijos sampratos elementus. Pirmiausia tai pačios demokratijos kaip visų teisės dalyvauti valstybės valdyme supratimas. K. Grinius savo tekstuose argumentuoja už šios teisės suteikimą daugumai, kuri dar jos neturi, todėl neatsitiktinai pagrindiniai demokratijos subjektai, demosas, jo tekstuose yra lietuviai ir valstiečiai. Tik sukūrus valstybę, kurioje *de facto* daugumą sudarė lietuviai ir politines teises turintys valstiečiai, greta lygiateisiškumo pradedami akcentuoti kiti svarbūs demokratijos elementai, pirmiausia sutartų konstitucinių principų laikymasis. Jie yra ir demokratijos dalis, ir sąlyga, be kurios demokratija negali veikti. Tačiau patys savaime jie negarantuoja valstybės stabilumo. K. Grinius savo tekstuose implikuoja, kad demokratija negalima be valstybės, kuri yra demokratiinių iniciatyvų arena, ir kartu demokratija neturi apsiriboti tik politinių institucijų kūrimu, nes kitaip ji nepasieks pagrindinio tikslo – žmonių gerovės.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

GRINIUS, Kazys. *Atsiminimai ir mintys*. Tübingen: Patria, 1947.

GRINIUS, Kazys. Broliai lietuviai! In: *Ūkininkas*, 1898, nr. 5, p. 1.

GRINIUS, Kazys. Budėkime, kad Lietuva nesuselmėtu. In: *Lietuvos žinios*, 1923 liepos 12, nr. 151, p. 1.

GRINIUS, Kazys. Diktatūra. In: *Lietuvos žinios*, 1923 rugsėjo 29, nr. 217, p. 1.

GRINIUS, Kazys. Inteligentams darbas Lietuvoje. In: *Lietuvos žinios*, 1910 birželio 16, nr. 47, p. 1–2.

GRINIUS, Kazys. Kaip kovota už demokratiją ir Lietuvą. In: *Lietuvos žinios*, 1939 vasario 15, nr. 38, p. 5.

GRINIUS, Kazys. *Kaip valdosi amerikiečiai?* Vilnius: Juozapo Zavadztkio spaustuvė, 1906.

GRINIUS, Kazys. Kalba Steigiamajame seime. In: *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1920, sąs. 2.

GRINIUS, Kazys. Monarchija ar respublika? *Lietuvos žinios*, 1931 gegužės 16, nr. 109, p. 1.

GRINIUS, Kazys. Prezidento kalba seime. In: *Seimo stenogramos*. Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1926, I-oji sesija, 5 posėdis.

GRINIUS, Kazys. Stiprinkime savo kapitalus. In: „*Vienybės lietuvininkų*“ 25 metų sukaktuviu jubilėjus (1886–1911): *historiškai atsiminimai mūsų praeities*. Brooklin: Vienybė lietuvininkų, 1911, p. 121–127.

GRINIUS, Kazys. Teisingas žemės valdymas Lietuvoje. *Varpas*, 1905, nr. 11–12, p. 114–120.

GRINIUS, Kazys. Vertė tautiškos idėjos. *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 43–46.

Lietuviai, neapsileiskime. *Ūkininkas*, 1905, nr. 5, 105–117.

Lietuvos demokratų partijos programa. Tilžė, 1906.

Lietuvos demokratų partijos programa. *Varpas*, 1914, nr. 3, 107–113.

Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos programa ir statutas. Kaunas, 1923.

Programa lietuvių demokratų partijos. *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 259–266.

CONZE, Werner. Demokratie. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*. Stuttgart: Klett-Cotta Bd., T. 2, 1972, S. 873–899.

DEMENTAVIČIUS, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

EIDINTAS, Alfonsas. *Kazys Grinius*. Vilnius: Mintis, 1993.

FREEDEN, Michael. *Ideologies and Political Theory: a Conceptual Approach*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

FREEDEN, Michael. *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth-century Progressive Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

FREEDEN, Michael. The Morphological Analysis of Ideology. In: *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 115–137.

GRINIUS, Kazys. Demokratiinių idėjų vystymasis Lietuvoje. In: *Varpininkų kelias. Studentų varpininkų XV metų sukakčiai paminėti jubiliejinis leidinys*, red. T. Zaleskis, Kaunas: Studentų „Varpo“ draugijos leidinys, 1939, Kaunas, p. 9–40.

JAKŠTAS-DAMBRAUSKAS, Adomas. Krikščioniškoji demokratija. *Draugija*, 1907, nr. 2, p. 134–142.

KAUTSKIS, Karolis. *Seimas ir demokratija*. Kaunas: Raidė, 1923.

KOSELLECK, Reinhard, Crisis. *Journal of the History of Ideas*, 2006, vol. 67, No. 2, p. 357–400.

KUDIRKA, Vincas. Pro domo sua. In: *Raštai*, t. 3. Tilžė: Tėvynės mylėtojų draugystė, 1909, p. 226–233.

LEONAS XIII. Encikliką apie krikščioniškąją demokratiją. In: *Popiežių enciklikos ir kalbos*, 1949. Tübingen: Lux, p. 216–230.

LEONAS, Petras. *Sociologijos paskaitos*. Kaunas: Varpas, 1939.

MANENT, Pierre. Krikščionybė ir demokratija. In: *Tradicijos likimas*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 233–264.

MANENT, Pierre. *Žmogaus miestas*. Vilnius: Margi raštai, 2005.

MIKNYS, Rimantas. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995.

OLSEN, Niklas. *History in the Plural: an Introduction to the Work of Reinhard Koselleck*. New York: Berghahn, 2012.

RIMKA, Albinas. Varpininkų ideologija ir ekonominių Lietuvos reikalų tvarkymas. In: *Varpininkų kelias. Studentų varpininkų XV metų sukakčiai paminėti jubiliejinis leidinys*, red. T. Zaleskis, Kaunas: Studentų „Varpo“ draugijos leidinys, 1939, p. 47–76.

Kaunas, 1939, p. 47–76.

RÖMERIS, Mykolas. *Valstybė*, t. 1. Vilnius: Mintis, 1995.

RÖMERIS, Mykolas. *Valstybės formos ir konstituciniai režimai. Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2008.

STAKELIŪNAITĖ, Danutė. Valstiečiai liaudininkai Steigiamajame seime (1920 06 19–1922 02 02): tarp koalicijos ir opozicijos. *Politikos mokslų almanachas*, nr. 10, 2010, p. 35–62.

SVARAUSKAS, Arūnas, TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje. In: *Istorija*, nr. 68, 2007, p. 43–57.

ŠILIAUSKAS, Saulius. *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002.

ŠLAPELIS, Jurgis. *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis*. Tilžė: E. Jagomasto spaustuvė, 1907.

TOLIUŠIS, Zigmas. *Demokratija ir jos priešai arba Demokrato katekizmas*. Kaunas: Varpas, 1926.

VENTURI, Franco. *Roots of Revolution: a History of the Populist and Socialist Movement in Nineteenth Century Russia*. New York: Grosset & Dunlap, 1966.

VIŠINSKIS, Povilas. *Žmogaus tiesos*. Vilnius: Juozapo Zavadzkiego spaustuvė, 1905.

VOLCHOVSKIS, Feliksas. *Pasaka apie carą Mikitą*. Tilžė: E. Jagomasto spaustuvė, 1907.

WALICKI, Andrzej. *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos istorija*. Vilnius: Mintis, 2005.

СПЕНСЕР, Герберт. *От свободы к рабству: доводы против социализма*. Ковно: Соколовский и Минскер, 1894.

KAZYS GRINIUS' UNDERSTANDING OF DEMOCRACY

Summary

JUSTINAS DEMENTAVIČIUS

The text analyses the concept of democracy as elaborated by Kazys Grinius, thus exhibiting the ideological slips of the author and the representatives of the Peasants' Union, distinction of the concept from other ideological interpretations of democracy, and its relation with the ideas of political theory that prevailed in the early 20th century. K. Grinius is viewed as an ideologist of democracy whose activities significantly contributed to the establishment of the principles of political thinking in the Lithuanian society and to the framing of peculiar understanding of democracy that was distinct from other influential interpretations of the concept, namely Christian democracy and social democracy. Positivistic construction of the social world, which allows the interpretation of democracy as a natural slip of the progressive society, is among the key intellectual factors accountable for the said differences. Although such interpretation was in a way akin to that of social democrats, K. Grinius was to a greater degree

affected by the criticism of Socialism inspired by K. Kautsky and H. Spencer, which predetermined his peculiar theory of democracy. The belief that democratization should be sought gradually rather than by way of revolutionary reorganizations is among its basic elements. The peculiar relation between the commons, the lower classes, and the intellectuals is equally important – although the establishment of democracy is first and foremost associated with the granting of full rights to the former, the latter ought to understand their mission in teaching the peasants to respect the principles of democracy. The study also dwells on the changes that K. Grinius' understanding of democracy underwent with respect to the evolution of Lithuania's statehood resulting in the emphasis on different aspects of democratic theories. On the one hand, K. Grinius considered it important to speak about the *demos* of democracy, which varied during different periods of time and encompassed the entire population of the Russian Empire, Lithuanians as an ethnic nation, the Lithuanian society in general and peasants in particular. On the other hand, with the restoration of Lithuania's statehood, which led to the actual domination of the Lithuanian nation and peasants as a social group, certain elements that not only point out that democracy is about equal political and to a certain extent economic rights, but also allow speaking about certain institutional conditions necessary for the establishment of democracy, started showing through in K. Grinius' theory. There we should distinguish the elite entrusted with democratic procedures and the legal system, educated citizens eager to govern the state, and intellectuals responsible for the democratic training of the latter.

Gauta 2017 m. rugsėjo mėn.
Priimta 2017 m. lapkričio mėn.

Justinas D e m e n t a v i č i u s – politikos mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas. Tyrinėjimų temos: XIX–XX a. Lietuvos politinės minties istorija, intelektinė ir idėjų istorija, nacionalizmas, ideologijų studijos.

Adresas: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, Vokiečių g. 10, Vilnius, LT-01130.

El. paštas: justinas.dementavicius@gmail.com

